

Het Apenproces

Een Amerikaanse mythe rond creationisme, darwinisme en politiek

Het politieke landschap van de Verenigde Staten is zoals bekend zwaar gepolariseerd. Een belangrijk deel van de politieke elite lijkt de belangstelling voor redelijk debat verloren te zijn en doet in plaats daarvan een beroep op rancune en primitieve instincten. Aan de andere kant heeft het land nog altijd een sterke *civil society* en staan de 'liberals' pal voor de waarden van de verlichting.

Rienk Vermij is historicus aan de Universiteit van Oklahoma in de Verenigde Staten.

De tegenstellingen gaan ver terug, tot de Burgeroorlog of zelfs nog verder, en de verleiding is dan ook groot om de hele geschiedenis van de Verenigde Staten in deze termen te lezen. Maar we moeten ons er niet te zeer door laten meeslepen. Dit beeld van een tot op het bot verdeeld land is ook retoriek, die bewust in het leven is geroepen en bewust in stand wordt gehouden. Het levert natuurlijk een *self-fulfilling prophecy* op: als je maar lang genoeg roept dat tegenstellingen onoverbrugbaar zijn, worden ze dat op een gegeven moment ook. Maar de vraag is: wat was er eerder, de feiten of het verhaal? Een van de beeldbepalende

episoden uit de Amerikaanse politiek is het zogenaamde 'Monkey Trial' oftewel 'Apenproces' uit 1925. Wat kan deze episode ons leren over de Amerikaanse verhoudingen? Daarbij kunnen we niet alleen stilstaan bij de gebeurtenissen zelf. Minstens zo veelzeggend is hoe de geschiedenis in het collectieve geheugen voortleeft.

Gearresteerd of vrijwilliger?

In 1925 werd de jonge leraar John Scopes uit Dayton, Tennessee, aangeklaagd omdat hij de evolutietheorie van Darwin zou hebben onderwezen. Dit was in de staat Tennessee verboden en hij werd schuldig bevonden. Van het proces werd

Scène uit de film *Inherit the Wind*, een remake uit 1999.

Inherit the Wind (1960)

Regisseur: Stanley Kramer
Met: Spencer Tracy, Gene Kelly
Duur: 128 minuten
 De film is te koop op dvd. Er staat ook een versie, zonder ondertiteling, op YouTube.

in Amerika uitvoerig verslag gedaan in kranten en op de radio. Het is inmiddels een legendarische episode. Scopes' vervolging geldt tot op de dag van vandaag als een bewijs van de bekrompenheid van het Amerikaanse conservatieve christendom. Dat het proces zo bekend is geworden is echter, hoe kan het ook anders, vooral te danken aan Hollywood. In 1960 verwerkte de filmmaker Stanley Kramer de geschiedenis tot een speelfilm, *Inherit the Wind*. De film had veel succes en er kwamen later meerdere remakes. Het is grotendeels deze film die het beeld van het proces tot op heden bepaalt. De film houdt zich, tot op zekere hoogte, verbazend goed aan de historische feiten. Hele lappen script komen rechtstreeks uit de procesnotulen. Wel hebben de personen andere namen gekregen, Scopes heet Bertram Cates. Op andere punten wordt de historische waarheid echter ernstig geweld aangedaan.

In de film wordt Cates gearresteerd tijdens de les, in het bijzijn van de klas. Hij wordt opgesloten en verblijft voor de duur van het proces in de gevangenis. Hij is het mikpunt van een haatcampagne, geleid door de plaatselijke predikant, en er wordt zelfs een beeltenis van hem verbrand. De werkelijkheid was minder dramatisch. Nadat Tennessee in 1925 bij wet het onderwijs in de evolutietheorie had verboden, wilde de American Civil Liberties Union (ACLU) een proefproces aanspannen. De bedoeling was iemand veroordeeld te krijgen voor overtreding van de wet. Daarop zou men dan in beroep gaan om uiteindelijk bij het Hooggerechtshof de grondwettigheid van de wet aan te vechten.

Enkele notabelen in Dayton leek het wel wat om dat proces naar hun stadje te halen, om zodoende wat meer naamsbekendheid te krijgen. De plaatselijke biologieleer was een oudere man die men zoiets niet wilde aandoen. John Scopes, de leraar algemene natuurwetenschap, daarentegen was jong en nog ongehuwd, dus ze vroegen hem

Krant met een verslag van de rechtszaak. Scène uit *Inherit the Wind* uit 1960.

of hij bezwaar had om terecht te staan. Na enige aarzeling stemde Scopes toe. Het gezelschap toog daarop naar de sheriff waar een proces-verbaal werd opgemaakt. Waarschijnlijk zijn ze daarna met zijn allen een borrel gaan drinken. Van opsluiting of een haatcampagne was geen sprake.

Begin van een mythe

In de film gaat het proces om de schuld of onschuld van Scopes. Zijn veroordeling wordt voorgesteld als een flagrante onrechtvaardigheid en een overwinning voor het fanatisme. Zoals uit het bovenstaande blijkt, is die voorstelling niet juist. Het was juist de bedoeling dat Scopes veroordeeld zou worden. Zonder veroordeling kon men immers niet in beroep gaan en zou de zaak het Hooggerechtshof nooit bereiken. Het was dan ook een tegenslag voor de ACLU, en een opluchting voor de tegenstanders van de evolutietheorie, toen Scopes in hoger beroep alsnog werd vrijgesproken vanwege een vormfout.

Dat het proces een veroordeling op het oog had, is iets wat overigens ook tijdgenoten weleens uit het oog verloren. Het nieuws van het komende proces trok landelijk de aandacht. Daarop meldde de befaamde strafpleiter en progressieve activist Clarence Darrow (Drummond in de film) zich om de verdediging

op zich te nemen. Dit bewoog op zijn beurt de bekende populistische politicus William Jennings Bryan (Brady in de film) om zich aan te sluiten bij het Openbaar Ministerie, dat de aanklacht voerde. In de film is het natuurlijk omgekeerd:

‘Het gezelschap toog naar de sheriff waar een proces-verbaal werd opgemaakt. Waarschijnlijk zijn ze daarna met zijn allen een borrel gaan drinken’

Brady komt eerst naar Dayton om de kruistocht tegen Scopes te leiden, Drummond wordt vervolgens door een landelijke krant ingehuurd als Scopes' advocaat. Deze heren waren minder in de zaak-Scopes zelf geïnteresseerd. Het proces was voor hen vooral een podium om hun eigen standpunten breed voor het voetlicht te brengen. Het debat tussen de twee titanen werd een heel spektakel – als gezegd, het kon zo de film in. De mythe van het ‘Apenproces’ begon al tijdens de zitting zelf.

Politieke agenda

Een van de redenen om van de historische werkelijkheid af te wijken, was natuurlijk de behoefte aan een mooi dramatisch verhaal. Zeker in Hollywood betekent dat al snel een ►

Foto van de echte John Thomas Scopes. De foto is een maand voor de rechtszaak genomen in 1925. Fotografie: Watson Davis. Bron: Smithsonian Institution.

Scène uit de film *Inherit the Wind* (1999).

zwart-witte voorstelling van zaken. Uiteraard moest er ook een liefdesgeschiedenis in, tussen Scopes/Cates en de dochter van de predikant-fanaticus om precies te zijn. Maar sommige vrijheden zijn ook een gevolg van de politieke agenda van de regisseur. Kramer was het niet zozeer om schepping of evolutie te doen. Zijn werkelijke mikpunt was het mccarthyisme, de heksenjacht tegen echte en vermeende communisten die toen in Amerika woedde. Om expliciet tegen McCarthy in te gaan was vragen om problemen. De regisseur zocht daarom een andere exemplarische geschiedenis waarmee hij zulk fanatisme meer in het algemeen aan de kaak kon stellen. Zodoende kwam hij uit bij het proces tegen Scopes.

‘De aanhang van het creationisme is gegroeid, de aanhangers zijn fanatieker geworden en hun opvattingen over het gezag van de Bijbel zijn nu veel strikter dan honderd jaar geleden’

Dat vergde wel wat aanpassingen. Hij wilde een metafoor voor politieke vervolging van de denkende enkeling door de domme, misleide massa. Daarvoor was de feitelijke gang van zaken niet erg bruikbaar. Scopes moest een martelaar worden, niet simpel een pion

in een proefproces. ‘There is only one man in this town who thinks for himself, and he is in jail,’ zoals de situatie in de film wordt samengevat. En Scopes’ vervolging moest een heksenjacht worden, een collectieve waanzin. Die waanzin wordt het best uitgebeeld in de scène van de aankomst van Brady in het stadje. Hij wordt triomfantelijk in een grote optocht binnengehaald. De inwoners marcheren krijgshaftig, zwaaien met vlaggen en zingen uit volle borst religieuze strijdliederen. (‘Give me old time religion, it is good enough for me.’) Toegegeven, het is allemaal wat potsierlijk. Kramer wilde zulke massahysterie duidelijk belachelijk maken. Maar zeker in 1960 was zulk vertoon onmiskenbaar een verwijzing naar de eerdere massabijeenkomsten van de nazi’s.

Actuele geschiedenis

Als een waarschuwing voor massahysterie is de film onveranderlijk actueel, zeker in de Verenigde Staten. Wie de campagnebijeenkomsten van de huidige president Trump bekijkt, houdt zijn hart vast. Maar de film is niet enkel een metafoor voor de strijd tussen enkeling en massa, rationaliteit en behoudzucht. Hij pretendeert ook een historisch tijdsbeeld te geven. In werkelijkheid worden de tegenstellingen uit de tijd van McCarthy echter geprojecteerd op een eerdere periode. De film is niet zomaar een abstracte allegorie. De pseudoniemen zijn zo doorzichtig als vensterglas. Dit is een verhaal over een bestaande, herkenbare plaats en echte mensen. In dat licht krijgen de vrijheden die de regisseur zich veroorlooft ten opzichte van de historische feiten toch een wat bedenkelijk tintje. Probeer je eens voor te stellen hoe er hier gereageerd zou worden als een Nederlandse filmmaker een film zou maken waarin de SGP of de Christen-Unie wordt voorgesteld met alle parafernalia van de NSDAP. Dat soort naamsbekendheid hadden ze in Dayton waarschijnlijk niet voor ogen toen ze het proces naar hun stadje haalden. Wie de film tegenwoordig bekijkt, ziet geen metafoor tegen het mccarthyisme, maar

Een rechtbankscène uit de originele film *Inherit the Wind* uit 1960.

een verbeelding van de strijd over Darwins evolutietheorie. Het in de film uitgebeelde conflict wordt daarmee ook een rechtstreekse voorloper van de politieke en religieuze tegenstellingen in de huidige VS, waarin de evolutietheorie een centrale plaats inneemt. Niettemin, als we kijken naar de historische situatie vallen daarbij kanttekeningen te plaatsen.

Niet dat er in Amerika geen christelijk fundamentalisme bestond, en verzet tegen de evolutietheorie. De wet in Tennessee kwam niet uit de lucht vallen. Zoals in veel andere landen moet zulk fundamentalisme vooral gezien worden als een afweerreactie tegen de moderniteit. Het was aanvankelijk zeker niet de massabeweging die de film er van maakt. Bryans poging in het Scopes-proces om het geloof in de letterlijkheid van de Bijbel een politiek instrument te maken had weinig succes. Pas in de jaren zeventig zou evolutie een soort signaalwoord worden, een lakmoesproef voor iemands politieke gezindheid.

Antimodern

Veel historische beschouwingen gaan nog altijd (impliciet) uit van een idee van onstuitbare

modernisering. Opvattingen als het creationisme zijn in die visie relictten uit het verleden, die vanzelf door de tijd worden ingehaald. Dat is een misvatting. Het creationisme in Amerika is in de laatste decennia van de twintigste eeuw alleen maar sterker geworden. De aanhang is gegroeid, de aanhangers zijn fanatieker geworden en hun opvattingen over het gezag van de Bijbel zijn nu veel strikter dan honderd jaar geleden. Creationisme mag een antimoderne leer verkondigen, het is in andere opzichten een moderne politieke beweging. Toen Kramer zijn film maakte, was daarvan echter nog geen sprake. Het creationisme was zelfs grotendeels onzichtbaar. Progressieven gingen ervan uit dat de beweging vanzelf zou doodbloeden. De indruk dat de strijd tegen de evolutietheorie in de jaren twintig al dezelfde bedenkelijke trekken vertoonde als tegenwoordig, klopt niet. Je kunt aanvoeren dat de film profetisch is. De strijd om de evolutietheorie mag in de jaren zestig weinig hebben betekend, het werd in de jaren daarop een belangrijk brandpunt van de polarisatie tussen rechts en links. In het huidige Amerika

is weer sprake van heksenjachten en massahysterie, en het antidarwinisme is een duidelijk element in deze wereldbeschouwing. Maar je kunt je ook afvragen in hoeverre hier sprake is van een *selffulfilling prophecy*. Wie de mensen waar hij het niet mee eens is, afschildert als vijanden van de beschaving, moet niet gek opkijken als ze zich uiteindelijk ook echt als vijanden van jouw beschaving gaan gedragen. De film is daarmee ook een metafoor voor een van de belangrijkste politieke problemen van het moderne Amerika: het volslagen onvermogen van de verschillende partijen om elkaar serieus te nemen of in elk geval te respecteren. ■

Literatuur

The world's most famous court trial. *A word-for-word report of the famous court test of the Tennessee Anti-Evolution Act, at Dayton, July 10 to 21, 1925, including speeches and arguments of attorneys, testimony of noted scientists, and Bryan's last speech (Cincinnati 1925).*

Edward J. Larson, *Summer for the gods: the Scopes trial and America's continuing debate over science and religion* (Cambridge (Mass.) 1998).

Ronald L. Numbers, *The creationists. From scientific creationism to intelligent design* (Cambridge (Mass.) 2006).

Scène uit *Inherit the Wind* (1960), met Hope Summers, Gene Kelly en Spencer Tracy.